

1. Dominikanerne og Sortebrødregård 1231-1699

I 1100-tallet kom klosterbevægelsen til Danmark. Først kom de store herreklostre som augustiner-, benediktiner og cistercienserordenene, og i 1200-tallet fulgte tiggerordenene. De foretrak betegnelserne brødre og søstre frem for munke og nonner, og deres opgave var at virke ude i samfundet, primært blandt byernes lægfolk.

De fleste danske klostre lå i byerne. På et tidspunkt var der ca. 140 klostre og heraf lå 2/3 i byerne.

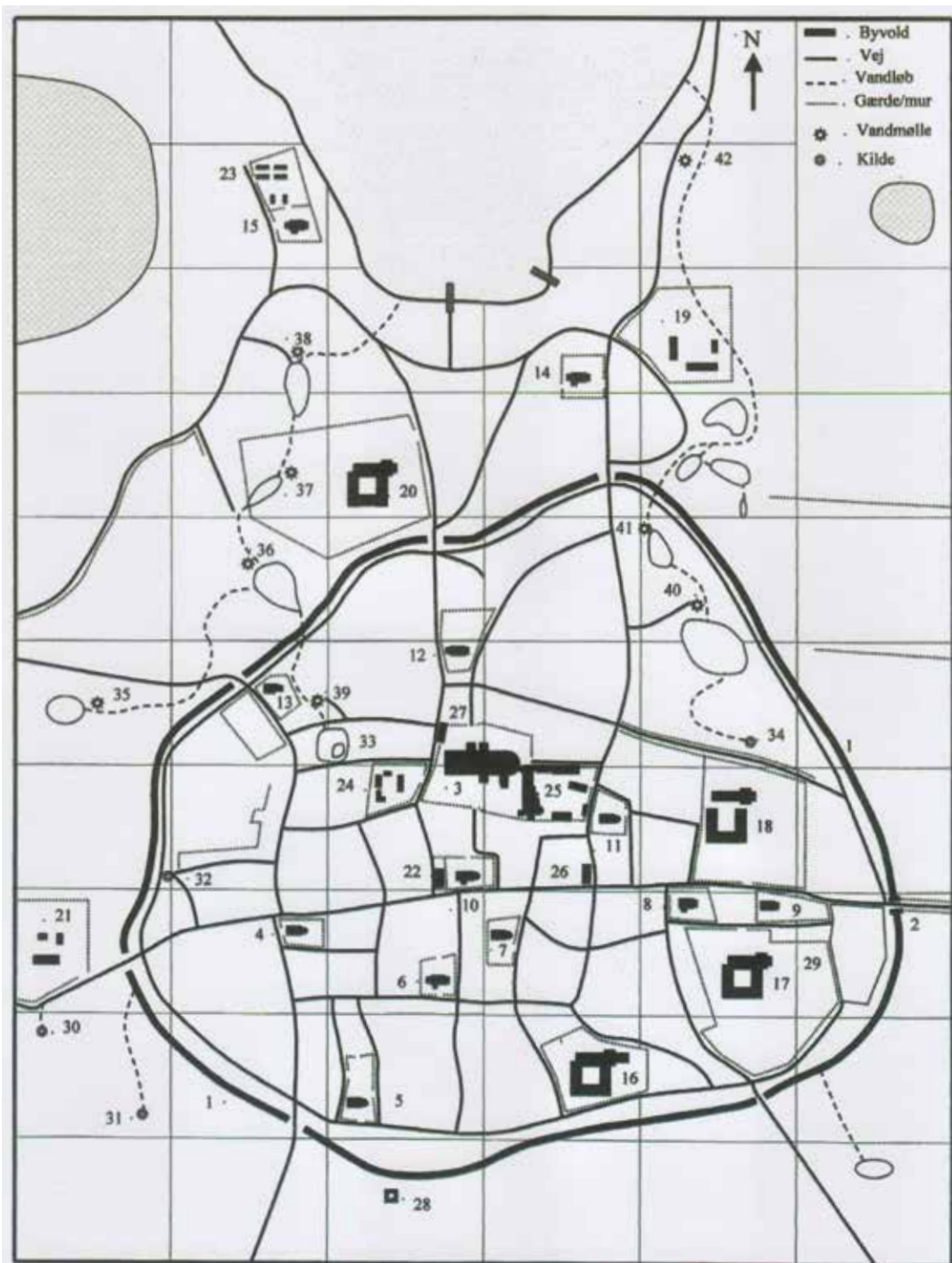
Da tiggerordenene i princippet ikke måtte eje gods eller andre indtægtsgivende privilegier, var de afhængige af bidrag fra det omgivende samfund, og de lå derfor altid i de større byer, hvilket vil sige købstæderne.

De to største tiggerordener var dominikanerne og franciskanerne. Begge disse ordener oprettede både et brødre- og et søsterkloster i byen. Roskilde blev dermed den eneste by i riget, der kom til at huse fem samtidige, katolske klostre.

Dominikanerne havde mange forskellige navne. Formelt hed deres orden *Ordo Praedicatorum*, som betyder Prædikantordenen, og medlemmerne var derfor formelt *prædikebrødre*,

Figur 2. Spanieren Domingo de Guzmán (1170-1221) senere Sankt Dominicus, stifter af Dominikanerordenen i brødrenes hvide tunika og sorte kappe, som også gav dem navnet Sortebrødrene. Foto: J.G. Gøgsig Jakobsen.

Figur 3. Kort over Roskilde omkr. år 1400 med byens fem religiøse klostre med numrene: 16: Vor Frue Kloster (1177); 17: Gråbrødre Kloster (1237); 18: Sortebrødre Kloster (1231); 19: Sankt Agnes Kloster (1263); 20: Sankt Clara Kloster (1256). Tegning: Finn Gaunaa.

men foruden disse betegnelser kendes denne orden oftest som sortebrødrene, svarende til, at franciskanerne kendes som gråbrødrene.

Sortebrødre Kloster

Efter at have stiftet konventer i Lund og Ribe kom dominikanerne til Roskilde i 1231 og påbegyndte allerede samme år byggeriet af et kloster på den grund, hvor nu Roskilde Kloster ligger.³

Roskilde var dengang opdelt i fire retslige og skattemæssige kvadranter, hvoraf den nordøstlige kvadrant, dvs. området øst for Domkirken og nord for Algade, tilhørte biskop Niels Stigsen. Det var her på hans område, at de nytilkomne tiggermunke fik lov at bygge. Deres tilknytning til biskoppen forstærkedes yderligere af det forhold, at det var bispens slægtning og Valdemar Sejrs marsk, Johan Ebbesen, der skænkede en formue på 40 mark sølv til etableringen af det nye kloster, inden han som anfører for en dansk styrke drog på korstog til Det Hellige Land.⁴ Johan Ebbesen døde imidlertid under togtet allerede året efter i 1232 og så derfor ikke det færdige resultat af sin store gave.

Det kan altså ikke have været på grund af manglende midler, at det tog godt tyve år at bygge kirken. Man kan godt overveje, om det var fordi klosterkirken var af en betydelig størrelse, at den først blev indviet i 1254 – til ordenens populære helgeninde, Sankt Catharina af Alexandria, men det var nu ikke usædvanligt med en lang byggetid. Som hovedregel tog det 20-30 år at opføre en normal romansk sognekirke.

I modsætning til de store herreklostre så fulgte byggeriet af et dominikanerkloster i begyndelsen ikke nogen fast skabelon, og det var først sent i middelalderen, at de kendte firefløjede anlæg stod fuldt færdige med en fratergård omgivet af en korsgang og kirken som nordfløj eller sydfløj. I 1200- og 1300-tallet bestod deres klosteranlæg som regel kun af en kirke og en østfløj til beboelse. I begyndelsen af 1400-tallet fik klosteret i Roskilde en tiltrængt økonomisk opbakning fra paven i form af afladsbreve, hvilket tyder på et finansieringsbehov til større byggeprojekter som genopbygning efter brand eller udbygning til et mere komplet anlæg.⁵

Det er ikke meget, vi ved om klosterets fysiske udformning. Til gengæld har vi meget godt styr på de ydre grænser. Hele klosterkomplekset blev på et tidspunkt omgivet af en teglstensmur, kaldet *Sortebrødre Mur*,⁶ som især mod nord havde et noget andet forløb end den, der omgiver nutidens

Figur 4. Sortebrødre i bøn under Herrens velsignende hånd. Roskildekonventets segl fra år 1532. Resen 1929.

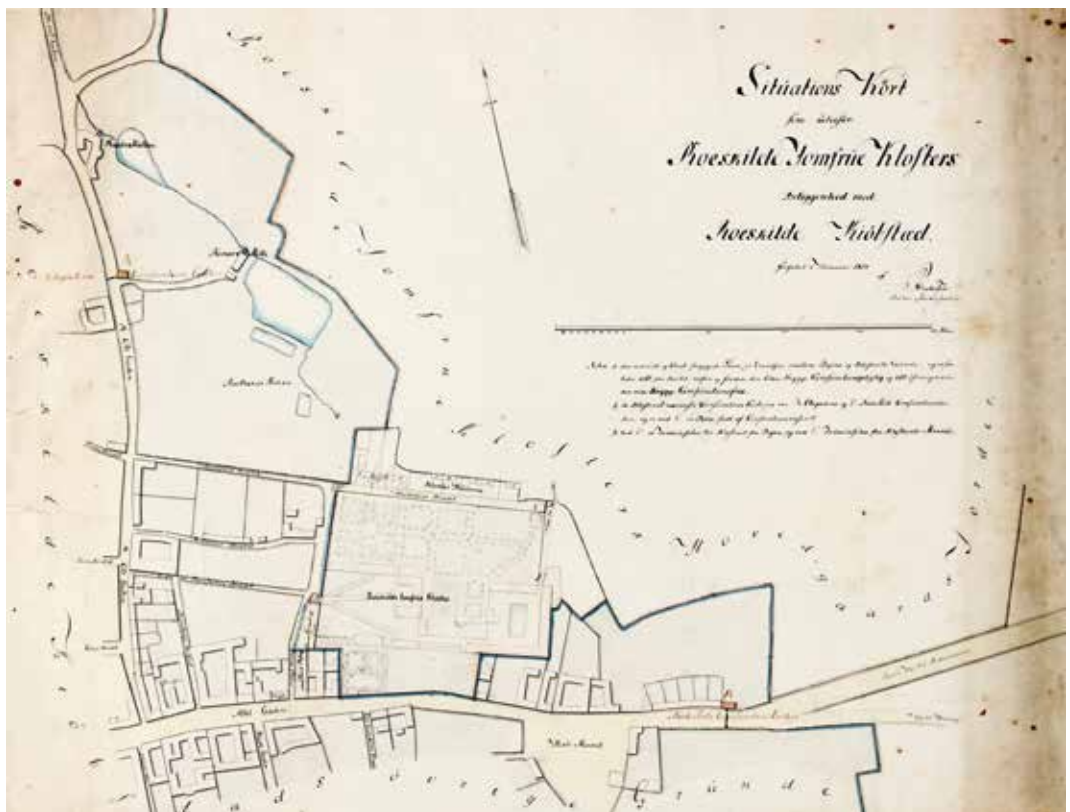
Figur 5. Fratergården i Sankt Catharinæ Kloster i Ribe med kirketårnet i baggrunden. Foto: Jakob Zeuner.

Figur 6. Sortebrødrenes teglstensmur set fra nord-vest. Murens retning afviger tydeligt fra det nuværende vejforløb og dermed nuværende murforløb. Foto: Jens Andersen/ROMU.

kloster, idet den krydsede den nutidige Dronning Margrethes Vej i nordvest-gående retning. Mellem den sydlige klostermur og Algade var der et 48 m bredt stykke, som siden blev bebygget og dermed afskærmede klostergrunden mod byen, så der givetvis ikke har været nogen adgang den vej fra.⁷ Mod nord og til dels mod øst lå byens 10 m brede vold og uden for denne en lige så bred voldgrav. Mod vest udgjorde Vagtstræde/Sankt Peders Stræde grænsen. Sankt Peders Stræde havde dog ikke helt den længde, som vi kender i dag, idet meget tyder på, at den i middelalderen kun gik mellem Munkebro og Sankt Ols Stræde. Nord for Munkebro har man under Sankt Peders Stræde fundet et murstensgulv med overliggende kistebegravelser.⁸

Man har aldrig haft lejlighed til at gennemføre en systematisk arkæologisk undersøgelse af klostergrunden, men med baggrund i kisterne under Sankt Peders Stræde og Nationalmuseets fund af dokumenterede murrester under klosterets nuværende beboelsesbygning, Damernes Fløj, der antages at stamme fra klosterkirken, kan man godt forstå de forskere, der synes, det giver god mening, at kirken skulle

have udgjort sydfløjen i dette klosterbyggeri. Dette bestyrkes af den kendsgerning, at klostergrunden strakte sig noget længere mod nord end i dag, og dermed gav plads til et bygningskompleks med dormitorium og andre hovedbygninger på nordsiden af klosterkirken.

Da dominikanerne, som alle andre munke, hver nat skulle bede tidebøn i kirkens kor, havde dormitoriet (sovecellerne) normalt direkte adgang til koret og udgjorde derfor østfløjen.

Adgangen til klosteret har sandsynligvis været via Munkebro, som førte fra bispegården og kongsgården til klosteret, og som qua sit navn stadig minder os om de første brugere. Ordet bro er her i betydningen stenbro eller brolægning.

Klosterkomplekset var delt i en østlig og en vestlig del. Den vestlige del bestod af kirken og hovedbygningen, som beskrevet ovenfor, mens anlæggets økonomibygninger udgjorde den østlige del. Denne del af det samlede klosterkompleks omfattede både en ladegård og et teglværk med tilhørende tegllade.⁹ Teglværk og tegllade lå i det nordøstlige hjørne, hvor Roskilde Bibliotek nu ligger.

BRØDRE OG BORGERE

Tiggerbrødre er en noget misvisende betegnelse, for på trods af ordenens tiggeraktiviteter med baggrund i forbuddet mod at eje gods og profitskabende ejendom så var virkeligheden en anden. Uden for klostermuren mod nord strakte sig et

Figur 7. "Situationskort over Roeskilde Jomfrue-Klosterets beliggenhed mod Roeskilde Kiøbstad 1817". Den blå linje angiver grænsen for klosterets jorder mod byen. Hvad der ligger nord og øst for denne grænse, kan konsumptionsfrit føres ind på klosteret, men ikke ind i købstaden. Foto: Per Bay Lund/Roskilde Kloster [A12].

stort område, som skrånede smukt ned mod fjorden på begge sider af byvolden og den omkransende voldgrav. Her ligger byens østlige kildesystem, som i sine velmagtsdage forsynede hele tre vandmøller med drivkraft. Hovedkilden var Sortebrødre Kilde, som i dag hedder Klosterkilden. De to første møller i rækken var Rimers Mølle og Kobbermøllen. Historikerne strides om, hvilken af dem, der var identisk med Sortebrødre Mølle, som kendes helt tilbage fra 1329.¹⁰ Vi har ikke regnskaberne for dette kloster og kan i dag ikke vide, om møllen kun gav forsyninger til klosterets interne forbrug, eller om der også var tilknyttet en kommerciel virksomhed. Det formodes til gengæld at være tilfældet for teglværket, hvor et salg antages at have fundet sted fra en tilhørende tegllade som et supplement til indtægterne fra tiggeri, sjælemesser og salg af afladsbeviser.

Ud over muligheden for at deltage i klosterets gudstjenester kunne byens borgere møde sortebrødrene, når disse gik omkring på gader og stræder i deres hvide kjortler dækket af sorte kapper, to og to eller flere sammen, men aldrig alene. Her faldt de gerne i snak med folk om det, der var oppe i tiden eller gav en regulær prædiken på et af byens torve.

De katolske brødre og munke bragte megen ny viden og videnskab til landet. Ud over at beherske teknikken at producere brændte teglsten, som derfor kaldes munkesten, var de også habile ølbrygmestre. Kildevældet udmøntede sig også i et antal fiskeparker og en frugtbar kål- og abildgård, dvs. æble- eller frugthave, og tiggermunkenes havebrug, som også omfattede lægeurter, dannede skole for tidlig nordisk gartnerivirksomhed. Roskildekonventets jordbesiddelser begrænsede sig ikke kun til klosterets umiddelbare nærhed; de ejede ejendomme så langt væk som i Slagelse og København.¹¹

SANKT AGNES KLOSTER

Dominikanerne tillod normalt ikke kvinder i deres organisation, men på grund af storpolitiske stridigheder mellem kongemagten og kirken blev roskildekonventet draget ind i en strid, som skulle få stor betydning for roskildeklosteret og dermed også for det senere adelige jomfrukloster. Efter Abels brodermord på kong Erik Plovpenning i 1250 traf Danehofet en afgørende beslutning, som indebar oprettelsen af et nonnekloster i Roskilde under dominikanerordenen, Sankt Agnes Kloster, dels som et kommende hjem for den afdøde kong Eriks to ugifte døtre, Agnes og Jutta, dels for at beskyt-

te deres kongelige arv mod krav fra eventuelle svigerfamilier og kirkens lange arm. Stiftelsen og indvielsen af Sankt Agnes Kloster skete her på stedet i sortebrødrenes kirke i 1263. Netop på den tid var adelsfamilierne rundt om i landet begyndt at oprette nonneklostre til de døtre, der af forskellige årsager ikke havde udsigt til en tryk havn i ægteskabet. Såvel Sankt Agnes Kloster som Sankt Clara Kloster, der var knyttet til gråbrødrene, blev anlagt *extra muros*, dvs. uden for bymuren.¹²

Reformationen 1536

Frederik 1.'s død i 1533 førte til borgerkrigen kaldet Grevens Fejde (1534-36). Hertug Christian af Slesvig (1503-59) gik sammen med sin lejevær sejrrikt ud af kampen. Med sin hær i ryggen indtog han København og satte sig med den stærkes ret på tronen som Christian 3. og samlede riget igen. Han havde mødt Luther i Worms i 1525 og var stærkt påvirket af dennes tanker og gennemførte en evangelisk-luthersk reformation, hvorunder den katolske kirkes gods blev inddraget under Kronen.

Da de katolske klostre i Danmark var en del af kirken, eksproprierede Kronen samtlige klostre, og det blev begyndelse til enden på det katolske klostervæsen i Danmark. Hurtigst gik det for tiggerbrødrene. At fastlægge 1536 som "reformationsåret" og dette års begivenheder som "reformationen" var hovedsagelig af politisk art, for allerede i perioden 1528-32 forsvandt hovedparten af de danske tiggerklostre.¹³

Der hersker flere formodninger om, hvorfor reformationen gik så hårdt ud over netop denne ordensform. Kun for franciskanerne foreligger en nedskreven krønike om deres fordrivelse, men det er formentlig gået på tilsvarende måde for dominikanerne.

Én forklaring omhandler tiggerordenernes forhold til bispekirken. Et forhold som angiveligt skulle have været noget anstrengt; især til præsterne, som følte at prædikebrødrene trængte sig ind på deres marked, og ydermere ikke lod sig bremse af sognegrænser.

En anden går på forholdet til borgerskabet. Klostrene lå i købstæderne, og det var først og fremmest her reformationen satte ind. Op igennem middelalderen steg utilfredsheden med de tidligere så populære brødre. Grådighed var en af de katolske syv dødssynder, og borgerskabet frygtede, at munkenes ugudelige livsførelse ville medføre Guds straf

over klosterbyerne. Man ønskede derfor klostrene lukket og munkene smidt ud af byen, og borgerne tog hårdhændede metoder i brug lige fra skamløse tilråb til slag, overfald og hærværk, hvor klosterkirkens billeder blev revet ned, skåret i stykker eller brændt.¹⁴

Hvor andre ordener kun fik forbud mod at optage nye munke og nonner og kunne udfases med naturlig afgang, blev tiggermunkeordenerne totalforbudt i hele Danmark ved kongeligt påbud allerede i 1537. Forbuddet gjaldt dog ikke nonneklostrene, og i Sankt Agnes Kloster fortsatte driften i 35 år, inden det ophørte ved naturlig afgang i 1571 – men det var også forbeholdt adelens døtre.

En betydelig del af klosterhaven i Roskilde blev kort efter reformationen, i 1543, solgt til kongens tidligere lensmand på Roskildegård, Mogens Godske, der nu var lensmand på Hørbygård ved Holbæk.¹⁵ Klosterbygningerne lå så ubenyttede hen i nogle år, indtil magistraten i 1557, 20 år efter forbuddet, modtog en kongelig befaling på "... *strax at nedbryde Sortebrødre Kloster og Kirke i Roskilde, som staar øde. Stenene og Tømmeret skulle de sætte paa Pladsen og lade blive staaende der, indtil de faa nærmere Ordre*".¹⁶ Nedrivning af bygningerne blev påbegyndt kort efter den kongelige ordre, og i to omgange fik byfogeden bud på at sælge byggematerialer, dvs. primært sten, til herremændene Erik Krabbe, Andreas von Barby og Corfitz Ulfeldt til brug på deres sjællandske godser Aastrup ved Tølløse og Selsø ved Skibby.

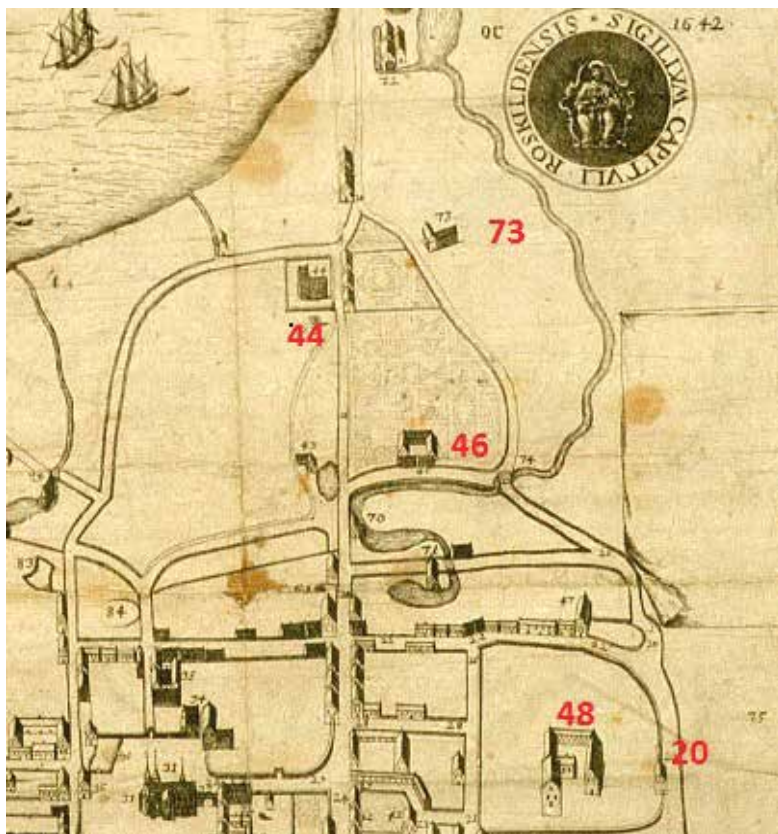
Herluf Trolles boder

Samme år som kongen gav ordre til nedrivning af det tidligere kloster, kom der en ny lensmand til byen. Det var den danske admiral Herluf Trolle (1516-1565), kendt som filantrop og stifter af Herlufsholm Skole. Med det formål at skaffe ordentlige boligforhold for fattigfolk købte han en gård i Kannike Stræde "*bag Sortebrødrekløsterets Muur med Fiskevand, Abildhauge, Kaalhauge og Humlehauge*", skriver historikeren H. Behrman i 1832.¹⁷

Resen angiver på sit kort fra omkring 1677 gaden som *Canniche Stræde* (22), men spørgsmålet er, om ikke Sortebrødre Klosterstræde havde været rigtigere. Strædet får senere navnet Klosterhusstræde og hedder i dag Dronning Margrethes Vej. På grunden lod Herluf Trolle opføre en stiftelse i form af otte små huse kaldet *Herluf Trolles Boder*, og tanken var, at indtægterne fra gården skulle sikre underholdet for de ubemidlede beboere i boderne.

Det var kongen, der havde annekteret sortebrødreklosteret, så det er ikke utænkeligt, at det også var ham, der var sælgeren, da disse fiskeparker og humlehaver sandsynligvis havde tilhørt Sortebrødre Kloster ligesom Sortebrødre Kilde og Sortebrødre Mølle på naboarealerne.

Herluf Trolle blev lensmand på Roskildegårds Len i perioden 1557-61, hvilket var netop den periode, hvor nedrivningen af Sortebrødre Kloster påbegyndtes. Han oplevede dog ikke at se det endelige resultat, for han døde i 1565, samme år som nedrivningen af dominikanerklosteret var tilendebragt. Der kan ikke herske tvivl om, at fiskeparkerne lå uden for klostermuren. Til gengæld kan brødrenes abildgård og kålhave meget vel have ligget indenfor. Dette underbygges af fundet af resterne af den teglstensmur, som løb mod

Figur 8. Udsnit af Peder Resens tegning af Roskilde i Atlas Danicus ca. 1677. Nr. 48 viser angiveligt Sortebrødre Kloster, som dog på Resens tid for længst var nedrevet og erstattet af Sortebrødregård. Det er nok denne, der har inspireret Resen, for bygningen ligner mest nybygningen, dog drejet 90 grader. (Foto: Roskilde Lokalhistoriske Arkiv) 20: Store Grønnegade; 22: Canniche Stræde; 28: Munkebro; 47: Herluf Trolles boder for fattige; 70 Kobbermølle; 71: Rimors Mølle og Møllestræde; 73: Sankt Agnes Kloster.

nordvest skråt igennem den nuværende Dronning Margrethes Vej, og derved gav plads til både æble- og kålhave inde på klostergrunden. Trolles fattigboder kan derfor meget vel være de første nybygninger på den gamle klostergrund.

Samtidig med købet af gården og æblehaven i Kannikestræde købte Trolle også *Jorder i lille Heed, sønden op til Spedalsk-bjergets Vang*, som i dag er området omkring Låddenhøj sydvest for Sankt Jørgensbjerg.¹⁸ På et matrikelkort fra omkr. 1816 angives arealet som *Klosterhusenes Jord*. Dette kobler Herluf Trolles stiftelse sammen med de senere Klosterhuse, der opstod som husmandsfæsteboliger for Det adelige Jomfrukloster på præcis samme sted som Trolles Boder i Klosterhusstræde.

Sortebrødregård – en adelig herregård

Nedbrydningen af det tidligere sortebrødrekloster blev som sagt først afsluttet i 1565, og da købte Mogens Godske i til-læg til sit tidligere køb af klosterhaven også resten af klosterets vestlige del af kongen, mod at denne til gengæld fik en bygrund i København.¹⁹ Selvom mange af stenene var kørt væk, var der alligevel en pæn mængde sten og tømmer tilbage, og af dem opførte Mogens Godske på grunden en fin, lille herregård, *Sortebrødregård*. Det er denne bygning, der udgør hjertet i det nuværende klosterkompleks.

Mogens Godskes hustru, Karen Blome, grundlagde den første herregårdshave på stedet. Efter mandens død i 1571 overtog hun ejerskabet af Sortebrødregård og skabte en prydhave, der strakte sig fra Hovedbygningen østpå hen mod det område, hvor sortebrødrenes ladegård havde ligget. Men ikke ind over, for dette areal lå stadig øde hen, indtil lensmand Lauge Beck i 1584 fik denne del, der gik ud til Røde Port i øst og mod nord op langs den nu forsvundne Store Grønnegade.²⁰ Dette område kom senere under Sortebrødregård og gav plads for en ny avlsgård.

Hovedbygningen er i dag trefløjet, i to etager og opført i røde munkesten. I eftertidens dokumenter bliver gården ofte benævnt som *Sortebrødrekloster*, hvilket kan afstedkomme en vis forvirring og forveksling med den katolske forgænger. Hovedbygningen blev under de senere ejere, Peder Reedtz (1614-1674) og hans svoger Jakob Arenfeldt (1640-96), kraftigt ombygget i årene 1667-1670. De to sidefløje blev udvidet, og der blev bygget en ny sal med hollandske gulvklinker.²¹ Der er i dag intet spor af disse gulvklinker, hverken i Hovedbygningen eller andre steder. Reedtz og Arenfeldt arbejdede

gennem jordopkøb på at opnå sædegårdsfrihed, hvilket vil sige skattefrihed. For at opnå dette privilegium krævedes en godsstørrelse på 200 tønder (tdr.) hartkorn.

Efterhånden var både Trollestiftelsens gård og fattigboderne i så dårlig forfatning, at de var til fare for beboerne,²² og 13. december 1669 gav Frederik 3. stiftelsen tilladelse til at nedlægge boderne og sælge ejendommene mod til gengæld at genhuse fattiglemmerne i andre og mere passende boliger og under samme betingelser som hidtil. Disse betingelser blev opfyldt med køb eller opførelse af otte boliger i Bredgade.²³

På modsatte side af det smalle Sortebrødre Klosterstræde lå Sortebrødregård, som var på jagt efter mere jord, så Reedtz og Arenfeldt købte derfor Herluf Trolles jord på Lille Hede såvel som den gamle gård med de otte fattigboder og de tilhørende fiskeparker, æble- og humlehaver. Derved kom disse områder ad åre under Det adelige Jomfrukloster, hvor de i begyndelsen af 1800-tallet kom til at danne grundlaget for det første store offentlige parkanlæg i Roskilde, kaldet Plantagen.

Omkring 1670 blev Peder Reedtz eneejer, og i årene 1671-73 fortsatte han sit opkøb af grunde og ejendomme som Ka-

Figur 9. Den trefløjede hovedbygning i sengotisk stil fra Sortebrødregård-tiden med indgang til Midterfløjen. Tagkvistene på de to sidefløje blev fjernet og klokkeopsatsen i trappegavlen tilføjet ved ombygningen fra herregård til kloster i 1699. Klokken er mærket med årstallet 1708. Foto: Jakob Zeuner.

Figur 10. Peder Reedtz af Tygestrup (1614-1674), kongens kansler, overtager Sortebrødregård.

pelsmøllen i Roskilde, tre gårde i Store Valby og en i Gundsøllille ud over jordegods i Jyllinge. Han købte også resterne af Sankt Agnes Kloster af borgmester Herman Schrøders enke, Eva Motzfeld,²⁴ der kanaliserede provenuet ved salget over i Meyercrones Stiftelse.

Efter Peder Reedtz' død i 1674 arvede hans datter og svigersøn Sortebrødregård. Parret Mette Reedtz og Christian Lindenow solgt fem år senere gården samt Sankt Agnes med tilhørende gods til Holger Thott, og i de følgende år skiftede Sortebrødregård ejer yderligere tre gange.²⁵

Trods de store jordopkøb under Reedtz og Arenfeldt var det tilhørende bøndergods stadig ikke stort nok til, at Sortebrødregård kunne regnes for at være en skattefri sædegård med særlige privilegier, og derfor arbejdede også den næste ejer, Evert Weinmann, på at forøge bøndergodset til det krævede minimum. I 1695 købte han derfor to gårde i Veddelev, hvorved Sortebrødregård endelig opnåede en størrelse på 231 tdr. hartkort og herefter fik bevilget den ønskede sædegårdsfrihed.²⁶

Disse to gårde fulgte med i handelen, da Sortebrødregård tre år senere endnu en gang skiftede ejer. Det skulle indtil dato blive sidste gang.